

בית כנסת בישוב שנבנה בכספי תורמים מחוץ לישוב

שאלה: בטור סימו קנג ההבדל שבין בית כנסת של כפרים לכרכים, האם היום שיש מנהג להתרים את האנשים שלא גרים בישוב (לרוב המוחלט של התורמים לבית הכנסת הם מחוץ לישוב...) האם יש לזה דין של בית כנסת של כרכים?! האם בבוא היום שהמקום יהיה צר מלהכיל את גודל הישוב ויצטרכו להזיז או כל דבר אחר **מי נקרא במקרה זה "שבעת טובי העיר"** מזכירות הישוב? גבאי בית הכנסת? מועצה? אמנה?

תשובה:

לפני הכל צריך לדעת ששאלות כאלה מסורות לרב הישוב והוא שצריך להכריע בהם. אם אין לישוב רב, צריך למנות לו רב. לכן הדברים להלן אינם למעשה אלא רק להלכה.

א. הגדרת בית הכנסת לא תלויה בתורמים אלא במתפללים. למעשה בימינו אין כמעט מציאות של בית כנסת של כרכים, אלא רוב בתי הכנסת הם של כפרים. אם יש באופן תדיר וקבוע מתפללים מחוץ לישוב או מחוץ לבני הקהילה, בית הכנסת מוגדר כשל כרכים. אם אין באופן קבוע מתפללים מחוץ לישוב או מחוץ לבני הקהילה בית הכנסת מוגדר כשכל כפרים. למעשה אין במציאות כמעט בית כנסת של כרכים.

ב. שבעה טובי העיר הם מי שהציבור מינה אותו עליהם לעסוק בצרכי הציבור ויש להם סמכויות ממוניות. אם אינם שבעה אלא פחות אם בני העיר קיבלו אותם עליהם **בפירוש לענין זה** נחשבים כשבעה, אם לא אין להם הגדרה של שבעה טובי העיר. לכן - אם במזכירות הישוב יש שבעה, היא נחשבת שבעה טובי העיר. אם אין שבעה צריך שבני המקום יקבלו אותם בפירוש לעניין מכר זה. בישובים קטנים מן הסתם תקום 'ועדת בית כנסת' והיא תנהל את המכירה והבניה של החדש, הועדה מוקמת בבחירות של כלל התושבים על עניין זה ולכן הועדה תחשב לז' טובי העיר לעניין זה.

הרחבה:

לשאלה הראשונה, האם תרומות מחוץ לישוב הופכות את בית הכנסת לבית כנסת של כפרים - בראשונים מצאנו שלש שיטות ביסוד החילוק שבין בית כנסת של כרכים לבית כנסת של כפרים. א. רש"י (מגילה כו א ד"ה אבל של כרכין) כתב שבתי כנסת של כרכים "הוה להו בתי כנסיות דרבים, והכל בעליהן, ואין בני העיר לבדם בעלים להם". כלומר לשיטתו יסוד החילוק הוא בבעלות, הבעלות על בית הכנסת של כרכים היא של הרבים ולא בהכרח של בני המקום ולכן בני המקום לא יכולים

למוכרו ולשנותו. בתוס' (שם ד"ה כיון בתיחוך השני) הוסיפו מעט על דברי רש"י וכתבו: "ועוד יש לפרש כיון שרבים נותנים בבנינו ובשאר צרכיו ובסמוך נמי דקאמר רב אשי דאדעתא דידי קאתו היינו ממה שנותנים בו לעשות רצונו". כלומר, מאחר ורבים נתנו לבניית בית הכנסת, הוא של רבים, ומאחר והבעלות היא של רבים, אי אפשר למוכרו.

ב. תוס' (שם) בתיחוך הראשון כתבו: "כיון שרוב בני אדם רגילים ללכת שם להתפלל אף על פי שאין נותנים כלום בבנינו מכל מקום כיון דלדעת אותן רבים נעשה חמורה קדושתו ואין יכולין למוכרו". מדבריהם יש להוציא שני דברים. הראשון, שהחילוק הוא בקדושת בית הכנסת ולא בבעלות על בית הכנסת. השני שהקדושה נוצרת על ידי רגילות של רבים לבוא להתפלל שם ואפילו אם לא שילמו כסף לבנינו או החזקתו. כלומר, מאחר ואנו עוסקים בקדושה ולא בבעלות, הקדושה נקבעת לפי המעשים שנעשים בבית הכנסת. אם רבים מתפללים בו, הוא של כרכים. אם מעטים מתפללים בו הוא של כפרים.

ג. הרמב"ן (שם כה ב ד"ה לפי) מבאר שיסוד קדושת בית כנסת הוא מדין תשמיש מצוה, שכל זמן שמשתמשים בו יש לנהוג בו קדושה, אבל בעבור זמן המצוה אין בו קדושה. בני העיר רשאים להחליט שאין ברצונם עוד בבית כנסת זה ואז עבר זמן המצוה ואין בו קדושה, אבל זה רק אם הם משתמשים היחידים. שהרי אם יש עוד משתמשים צריך שכולם לא ירצו בו עוד ורק אז עובר זמן המצוה. ממילא בית כנסת של כרכים לא נפקע קדושתו כי גם אם בני העיר יחליטו שאינם רוצים בו עוד, הוא עדיין בזמן מצוותו לגבי האחרים שבאים להתפלל בו.

לשיטה הראשונה יש חומרה ולשיטה השנייה יש חומרה.

לשיטה הראשונה החומרה היא שגם אם לא באים כלל אנשים מבחוץ להתפלל, עדיין בית הכנסת נחשב של כרכים. לשיטה השנייה החומרה היא שגם אם בית הכנסת נבנה רק מכספי הקהילה המקומית, יש לו דין של בית כנסת של כרכים אם רגילים רבים להתפלל בו.

על החומרה של השיטה הראשונה כתב ראב"ה (סי' תקצ): "דכל מאי דתנן דבני העיר אין מורדין בית הכנסת ותיבה וספרים ותורה מקדושתן אלא מעלין ואין מוכרים של רבים ליחיד לרבי מאיר ואין מוכרין אלא על תנאי אימתי שירצו יחזירו לרבי מאיר כולו מיירי כדאוקימנא בגמרא בין אם בנו אותו משלהם או ניתן להם מאחרים, כיון דאין רגילין לבוא שם רוב עם אדעתא דידהו יהוב דמאי דבעי עבדי ביה. והכי אמרינן מסתמא, דהא בדברים נמי קאמר רב אשי כיון דאדעתא דידי קא אתי אי בעינא מזבנינא ליה. אבל גבי כרכים מקום סחורה ורגילות לבוא שם רבים סתמא דמילתא כולי עלמא נתנו לבנותו, שהרי נתקן לצורך רבים".

לפי זה, גם לשיטת רש"י אם התורמים נתנו מראש על דעת זה שמדובר בבית כנסת של כפרים, שרק בני הקהילה המקומית משתמשים בו, אין להם בעלות ובית הכנסת יחשב כבית כנסת של כפרים למרות שרבים תרמו לבנינו.

כך פסקו המחבר ורמ"א להלכה (או"ח סי' קג סע' ז): "והא דבית הכנסת נמכר, הני מילי של כפרים שאין באים אנשים ממקומות אחרים, שלא נעשית אלא לבני הכפרים לבדם. (ואפילו בנו אותה משל אחרים), ולכן יכולים למכרו".

בשו"ת משאת בנימין (סי' לג) נשאל על בתי כנסיות שבזמנו אם נידונים ככרכים או ככפרים. תשובתו היא: "דאין כל המקומות שוין והכל לפי שהוא מקום". אחרי הגדרה זו, הוא מוסיף ומבאר: "דכל מקום כשבנין בית הכנסת אם אין בונה אותה אלא בשביל אנשי העיר לבדן כגון באתרא דלא שכיחי רבים דאתו מעלמא זה נקרא כפר, ואף על גב דשכיחי רבים עוברים ושבים לפרקים כיון דלא קביעי בעיר אלא דרך עראי באים עוברים ושבים לאו כרך הוא אלא כפר ואפילו שבני בעיר לא בנו אותה מכיון לבד אלא גם אחרים שבחוץ לעיר סייעו להם לבנין ביהכ"נ אין בכך כלום מאחר שאותן אחרים שסייעו לא שכיחי התם רק לפרקים. ודאי אדעתא דבני העיר נתנו להם לעשות בבית הכנסת ממה שירצו בני העיר ולהכי לאו כרך הוא אלא כפר". אבל, אם שכיח שמגיעים להתפלל במקום רבים, וזה דבר קבוע, "מסתמא מתחילה כשבנו בית הכנסת אדעתא דידיהו גם כן בנאו והקדישוהו ויש לו דין כרך".¹ דבריו של המשאת בנימין הובאו להלכה במגן אברהם ס"ק יז.

ובשו"ת צמח צדק (לובאוויטש או"ח סי' נד) הסתפק מה מוגדר קביעות לעניין זה - האם הפירוש הוא שרבים מתפללים שם רק מעט פעמים, ואפילו אם פעמים אלו קבועים, כגון יריד שבאים אליו לחודש ומתפללים בבית הכנסת רק בשבתות, ויש ארבע שבתות בשנה שבאופן קבוע יש אורחים מבחוץ, עדיין נחשב ארעי. או שמא הקביעות של הדבר, אפילו אם נעשה פעמים מעטות הופכת את זה לקבע.

ובשו"ת פני יהושע (א או"ח סי' ז) כתב בהגדרת הקביעות: "בואר מדברי האשל הרא"ש ז"ל דתדיר אורחים בעינן... דפשיטא ליה יותר מביעתא בכוחא דמשום קצת פעמים לא אמרינן דהקדישו לדעתם אלא משום דרגילין לכנס לשם תדיר א"כ מוכח דתדיר בעינן אורחים. ומשמע עוד דלא אסרינן אלא משום הסמוכין דוקא הרגילין ליכנס לשם להתפלל בקביעות ואם היה ברור לן שלא הלך מן הסמוכין לעיר שום אחד דליכא למיחש שמא איכא אחד בסוף העולם וכו' הוי שרי אף על גב דאיכא אורחים תדיר דבאים לכאן מסוף העולם ומכל המקומות זה נכנס וזה יוצא מכל מקום אין אוסרינן אלא מן הסמוכין הרגילין לבא תמיד בקביעות לא הרחוקים אף על פי שבאין כל יום אחרים לא יחסר מה כיון שאין בית הכנסת זה קבוע להם אלא כשבאין לסחורה נכנסין לשם. מה שאין כן הסמוכין זהו בית הכנסת קבוע להם ומקרי בית הכנסת שלהם... ולפענ"ד על פי מה שכתבתי דכרך קרי שרוב פעמים נמצאו בה עשרה בטלנין מעלמא לא נמצא הרבה קהלות במדינה

¹ בהמשך דבריו מחדש המשאת בנימין שיש חילוק בין זמן הגמרא לזמנו, "דדוקא בימי חכמי התלמוד לא היה כח ביד שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר למכור בית הכנסת של כרכים לפי שאותן שבעה טובי העיר לא היה בידם שום כח ויכולת על אנשי הקהילה דהא אפילו בכפרים אם אנשי העיר מוחין בידם אין כח בידם להוריד הדמים מקדושתן ולפיכך כשאנשי העיר מתרצין בעינן דגם כל העולם יהיו מרוצין, אבל בזמן הזה בארצות הללו שמנהג הקהילות להעמיד עליהם מנהיגים ופנתים בידם מקל ורצועה על כל אנשי הקהילה לעשות כרצונם בכל עסקי הקהילה מעכשיו אין חילוק בין כפרים לכרכים ובכל ענין יש כח ויכולת ביד אותן מנהיגים למכור בית הכנסת ואפילו למשתי ביה שיכרא וגם הדמים יוצאין לחולין אפילו כשאנשי העיר מוחין בידם אין בכך כלום דהא מתחלה כשבנו בית הכנסת אדעתא דמנהיגי הקהילה תלו וגם אותן דאתו מעלמא לא עדיפי מאנשי העיר והמנהיגים הם ממש דמו לרב אשי דאמר אי בעינא מזבנא להו". אבל בזמנינו זה לא כך וגם האחרונים חלקו עליו בזה, עי' שו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' עב. שו"ת משיב דבר א סי' מה וביאור הלכה ד"ה אבל.

שיהא דין זה שייך כי אם בקהילה שיש בה הרבה ירידים בשנה ואורחים חונים שם כמעט חצי שנה או יותר דאז הקדישו לדעתם כיון שצורך להם ליכנס לבית הכנסת".

וערוך השלחן (או"ח סי' קנג סע' כד) כתב: "יש מי שכתב דכרך לא מקרי אלא עיר שהסוחרים מתקבצים שם תדיר לסחורה או מצד סיבה אחרת מתקבצין שם תדיר כמו ערי הפלך וכיוצא בזה אבל מה שרבים עוברים דרך שם בלי ישיבה קבועה בעיר לא מקרי כרך דמה להעוברים ושבים לבית הכנסת של עיר זו וכל דברור לנו שלא בנאו אדעתא דכ"ע מקרי לעניין זה כפר ויכולין למוכרו וכן נראה מצד הסברא ולפ"ז מעטים עתה בזמנה"ז בהכ"נ שנדונו כדרך לעניין זה".

וכתב המשנה ברורה (סי' קנג ס"ק כה): "והסכימו האחרונים דבאתרא דלא שכיחי רבים דאתי מעלמא נקרא כפר אף על גב דשכיחי רבים עוברים ושבים לפרקים כיון דלא קביעי בעיר אלא עוברים ושבים דרך עראי מקרי כפר אמנם כל מקום דשכיחי רבים מעלמא שבאין להתפלל שם כגון מקום שהסוחרים מתקבצין שם תדיר לסחורה אפילו אם העיר היא קטנה או מקום שיש שם חכם גדול שמתקבצים שם רבים הצריכים לו ולתורתו הוי כדרך דמסתמא אדעתא דכל העולם בנאוהו. עוד כתבו הפוסקים דאפילו בית הכנסת שבכרך אם ידוע שלא עשו אותה אלא למעט עם כגון הביהכ"נ שעושין אותה בעלי אומניות לעצמן [והוא הדין כשנתקבצו הבעלי בתים של איזה רחוב הרחוק מן בית הכנסת שבעיר ועשו בית הכנסת לעצמן] גם כן דינו כבית הכנסת של כפרים אפילו הוא בכרך דמסתמא רק על דעת עצמן בנוהו אם לא שסייעו אנשי העיר גם כן על הבנין ואפילו מעט אז אין להם רשות על המכירה בלא דעתן".

ואם בשעת הבניה התנו שבונים על דעת אנשי העיר בלבד, או שבשעת הבניה לא היו אנשים ממקומות אחרים מצויים שם, בית הכנסת נידון כבית כנסת של כפרים.

כך כתב המשנה ברורה (ס"ק לג) בשם המשאת בנימין הנ"ל: "אם ברור לן דלא בנאו אלא אדעתא דבני עירם לבד [כגון שהתנו בעת בנינם או שבשעת בנין היתה כפר ואח"כ נתרבו בה תושבים הרבה] וגם לא סייעו להם אחרים דינו ככפר".

וכך מקובל להורות, שאין בזמנינו כמעט בתי כנסת של כרכים, שרוב בתי הכנסת לא נכנסים לגדר זה (עי' לדוגמא שו"ת ציץ אליעזר יד סי' ח), אמנם בתי כנסת במקומות מרכזיים בירושלים יש אומרים שיש להם דין בית כנסת של כרכים (לדוגמא שבט הלוי א סי' כח).

לשאלה השניה, איך מגדירים שבעה טובי העיר?

כתב הרשב"א בתשובה (ח"א סי' תריח): כי שבעה טובי העיר המוזכרים בכל מקום אינם שבעה אנשים המובחרים בחכמה או בעושר וכבוד. אלא שבעה אנשים שהעמידום הצבור פרנסים סתם על עיני העיר והרי הן כאפטורפסים עליהם. ואין צורך לפרנסין אלו אלא לדברים שיש להם קדושה בבית הכנסת ורחבה של עיר. וכאותם המוזכרין במגלה שאם מכרו הפרנסין במעמד אנשי העיר ואפילו למשתי ביה שכרא רשאין. ובתוספתא קורא אותם פרנסין... **ואם תאמר אם פרנסים ידועים הם למה**

לי שבעה? זו בירושלמי שאלו אותו דגרסין שלשה מבית הכנסת כבית הכנסת שבעה מבני העיר בעיר ושאלו מה הן קיימין. אם כשקבלו עליהם אפילו אחד ואם כשלא קבלו עליהם אפילו כמה? אלא הן הן קיימין בסתם. ופירוש ואם כשקבלו עליהם בני העיר כל מה שיעשו השבעה במכר זה אפילו אחד נמי. ואם בשלא קבלו עליהם מה שיעשו בדבר זה אפילו היו כמה אין ממכרן מכר. והעמידה בסתם כלומר כשהעמידו עליהם הציבור שבעה פרנסים סתם לפקח על עסקי הציבור. **לפיכך כשהן שבעה יש להם רשות לכל דבר כאלו עשו כן כל בני העיר. אף על פי שלא העמידו אותם על דבר זה בפירוש. אבל פחות משבעה אין כחן שוה להיותם ככל בני העיר עד שיטלו רשות בפירוש מן בני העיר.** זכר לדבר שבעה רואי פני המלך".

דברי הרשב"א נפסקו להלכה במשנה ברורה (סי' קנג ס"ק כט). ובבאור הלכה (סעי' ד"ה וה"ה אם) כתב: "ודע עוד דאיתא בירושלמי דשלשה מביהכ"נ כביהכ"נ ור"ל ביהכ"נ של יחידים כמו של בעלי אומניות וכדומה אם ביררו שלשה מאנשיהם לפקח על עסקי צבור שלהם הרי הם שקולים ככל אנשי בית הכנסת לענין מכירה ולא בענין בהו' טובים כמו בממונים על צרכי עיר כולה דבעינן דוקא ז' וכנ"ל [ר"ן ועוד פוסקים] וכח אלו השלשה על בית הכנסת שלהן כמו ז' על בית הכנסת של בני העיר".

לפי זה שבעה טובי העיר הם מזכירות הישוב אם יש בהם שבעה. אם במזכירות יש פחות משבעה צריך שיקבלו אותם לנושא זה.

ואע"פ שבפסקי תשובות (סי' קנג אות יא) כתב בשם כמה אחרונים שהגבאים מוגדרים ז' טובי העיר - זה נכון דווקא בערים וכדומה, שהקהילות נבנות מסביב לבית כנסת. אבל בישובים קטנים, מזכירות הישוב מנהלת את ענייני הישוב כולל בית הכנסת, הגבאים נבחרים לנהל רק את בית הכנסת, לכן למזכירות יש דין ז' טובי העיר ולא לגבאים.

אבל מאחר ובמציאות בדרך כלל אין שבעה במזכירות וגם לא בגבאים, ובדרך כלל כאשר ניגשים לבניית בית כנסת ממנים ועדה שתעסוק בזה - הרי שהממונים על ידי הציבור לעסוק בעניין זה, להם יהיה דין ז' טובי העיר.